

BELLETEN

Cilt: XXXI

EKİM 1967

Sayı: 124

SİDE'DE BASILMIŞ İSKENDER TIPLI SİKKELER

Büyük İskender. (328 - 323)*

Prof. Dr. SABAHAT ATLAN

İskender sikkeleri ilk defa geçen yüz yılın ortalarında L. Müller¹ tarafından sistematik bir şekilde incelenmiş ve bu mevzu ile ilgili olan bütün malzeme, sikkelerin üzerinde görülen monogram, harf ve semboller darphane işareti olarak kabul edildiği için, İskender İmparatorluğu dahilindeki irili ufaklı çeşitli darphanelere maledilmiştir. Yüz yılımızın başından itibaren hemen bütün çalışmalarını bu çeşit sikkelerin tetkikine yöneltmiş olan E. T. Newell ise, etüdlerrinde İskender sikkelerini muhtelif darphanelere dağıtmak için, sikkelerin stil ve işçiliklerini esas olarak ele almış ve böylece Müller'in ayrı darphanelere verdiği pek çok sikkenin aynı darphaneye ait olduğunu ispat etmiştir². Newell'e göre, İskender sikkeleri üzerindeki monogram ve sembollerin büyük çoğunluğu o sikkelerin basılmış olduğu darphaneleri değil, bunların basılması işiyle meşgul olmuş birinci ve ikinci dereceden resmî memurları göstermektedir.

Yine Newell ve onun vardığı sonuçları benimsemiş diğer Numismatların eserlerinden öğrendiğimize göre, Büyük İskender Make-

* Burada evvelâ bana sikkelerin alçı mulajlarını göndermek ve neşirlerine müsaade etmek lütfunda bulunan Berlin, Glasgow, İstanbul, La Haye, Leningrad, Londra, New York (ANS) ve Paris Müzelerine teşekkürü bir borç sayıyorum.

¹ Numismatique d'Alexander le Grand. Kopenhag 1855.

² E. T. Newell'in İskender sikkeleri üzerine yazdığı eserler için : Ch. Seltman, Greek Coins. Londra 1955, s. 206, Not. 2 ve A. R. Bellinger, Essays on the Coinage of Alexander the Great. New York 1963, s. 114 v. d.

donia tahtına çıktığı M. ö. 336 senesinden itibaren basmağa başladığı altın ve gümüş sikkeleri için, babası devrinden kalan Pella ve Amphipolis darphanelerini kullanmış³ ve 334 ilk baharında Asya'yı zaptetmek üzere Küçük Asya'ya ayak bastıktan sonra zaptettiği şehirlerde açılan yeni darphaneler, onun askerî yürüyüşüne paralel olarak Sardes'ten Babil'e doğru uzanmıştır⁴.

İskender sikkeleri üzerinde en son çalışmayı yapmış olan A. R. Bellinger'e göre ise (Essays on The Coinage of Alexander The Great, Newyork 1963) Anadolu'da ilk açılmış olan İskender darphanesi, M. ö. 333 ilk baharında zaptedilmiş olan Tarsos'dur ve Batı Küçük Asya darphaneleri genel olarak kabul edildiği gibi, M. ö. 334-333 arasında değil, 1 Ekim 331 tarihli Gaugamela muharebesinden sonra ve sırasıyla Sardes (331), Magnesia (330), Lampsakos (329); Abydos, Kolophon, Milet (325), Teos (324) ve Ephesos'da (294) açılmıştır⁵. Çünkü İskender, dost ve müttefik olarak geldiği Küçük Asya şehirlerini evvelâ darphane haline getirmek istememiş⁶ ve ancak Pers büyük Kralı Dareios III kat'i olarak yenilgiye uğratıldıktan sonra bu arada kurulmuş olan Suriye, Fenike ve Kıbrıs darphaneleri ihtiyaçları tamamiyle karşılayamadığı gerekçesiyle, bu darphaneleri kurmaya karar vermiştir. Anadolu İskender darphanelerinin en karakteristik tarafı, özellikle stater ve drahmi basmaları ve bunu yalnız bölgenin değil, İmparatorluğun hemen her parçasının ihtiyacını karşılamak maksadıyla yapmış olmalarıdır ki İmparatorluğun doğu ve batısında bulunmuş defineler içindeki küçük Asya menşeli drahmiler bunu ispat etmektedir⁷.

³ Seltman, a. y. s. 207, Bellinger, a. y. s. 42. Avrupa'da kurulmuş üç büyük darphanenin 3. cüsü olan Sicyon, M. ö. 330/29 da tesis edilmiştir : Seltman, a. y. s. 218; Bellinger, a. y. s. 208.

⁴ Newell, Alexander Hoards, Demanhur, NNM 19/1905, s. 26; Seltman, a. y. s. 207 v. d. s. 217 deki cetvele de bak.

⁵ Bellinger, a. y. s. 57/58. M. Thompson - A. R. Bellinger, Greek Coins in the Yale Collection IV. A. Hoard of Alexander Drachms. Yale Classical Studies, vol. XIV/1955.

⁶ Bellinger, Essays ... s. 54. Batı Küçük Asya şehirleri küçük Gümüşlerini basmakta yine devam ediyor, büyük para ihtiyaçlarını da Amphipolis'den gönderilen stater ve tetradrahmilerle karşılıyorlardı. Bu yüzden Anadolu'da bulunmuş definelerde en çok rastlananlar Amphipolis'de basılmış İskender tetradrahmileridir.

⁷ Thompson - Bellinger, Batnae Hoard, Yale Classical Studies XIV/1955, s. 36 v. d. Sydney p. Noe, The Corinth Hoard of 1938. Museum Notes 8/1962, s. 9 v. d. Svoronos, Sophikon Hoard, JIA X/1907, s. 35-46, taf. I.

İskender M. ö. 334/33 kışında Lykia ve Pamphylia'yı zaptettikten sonra nihayet bölgenin en doğudaki şehri olan Side'yi de almış ve Phaselisde olduğu gibi, buraya da bir işgal ordusu yerleştirmiştir. Bu ordu ve Pamphylia, Phaselis'te oturacak olan Lykia - Pamphylia satrapı Nearchos'un idaresi altında kalacaktı⁸.

Tarsos 333 baharında zaptedilir edilmez buraya da bir işgal ordusu bırakılmış ve şehrin darphanesi hemen aynı tarihte buraya yerleştirilen ordu ve satraplığın para ihtiyacını karşılamak üzere⁹ evvelâ tetradrahmi; İssos muharebesini (333 Kasım) müteakip Şam'ın zaptından sonra da altın stater'ler basmağa başlamıştır¹⁰. Binaenaleyh Tarsos ve İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, Lykia - Pamphylia bölgesi ile buralara yerleştirilmiş olan orduların para ihtiyacını karşılamak üzere burada'da bir darphanenin kurulmuş olması icap eder. İskender, Ake ve İskenderiye dışında¹¹ bütün darphanelerini hep eskidenberi bu vasıftaki şehirlerde kurmuş olduğu için, Lykia satraplığının tamamı veya doğu ve batı kısımları için ayrı ayrı tesis edilecek darphanelerin de bu karakteri taşımış olması lâzımdır. Newell, mevzu bahis tarihlerde bu satraplık dahilinde İskender parası basabilecek durumda olan en uygun şehrin Side veya Phaselis'den birinin olması gerektiğini, nedenleriyle birlikte açık bir şekilde ortaya koymuştur¹². Hakikaten elimizde üzerindeki nar sembolünden dolayı (çünkü Side= nar demektir ve şehrin armasıdır) kat'î olarak Side'de basılmış olması gereken ufak bir seri İskender tipli sikke¹³, Side'nin İskender darphanelerinden birisi haline getirilmiş olduğunu göstermektedir. Side'de ilk defa kullanılan Attika sisteminde olan bu sikkelerden dört stater ile bir tetradrahmi İskender zamanında; bir tetradrahmi ile drahmiler Philipp III zamanında; diğer bir İskender tetradrahmisi de İskender'den çok sonra, 3. yüz yılda basılmıştır.

⁸ Droysen, *Geschichte des Hellenismus I. Geschichte Alexanders des Grossen*. s. 147; Tarn, *CAH VI*, s. 364; Newell, *Demanhur*, s. 99.

⁹ Bellinger, *Essays ...* s. 49.

¹⁰ Newell, *Tarsos under Alexander*. s. 26; *Myriandros-Alexandria Kat' İsson*, s. 31. Batı Küçük Asya için : Newell, *Demanhur*, s. 93; Bellinger, *Essays...* s. 49.

¹¹ Newell, *Demanhur*. s. 100.

¹² Newell, *Demanhur*, s. 100-102.

¹³ Newell'in Side veya Phaselis'e atfettiği tetradrahmiler (*Demanhur*, Nos. 1819-1913, s. 96 v. d.) ve *Sylloge Berry* No. 168; *Thompson-Bellinger, Batnae Hoard* (*Yale Classical Studies*, vol. XIV/1955) No. 91 a, 92 a, b burada ele alınmamıştır. Çünkü üzerlerinde Nar bulunmadığı için, Side'ye aidiyetleri kat'î değildir.

Bütün bu sikkeler stil ve işçilik bakımından daha ziyade doğu Akdeniz bölgesi, biraz da batı tesirinde kalmışlardır.

Büyük İskender zamanına ait olanları her biri birer sikke ile temsil edilen dört gruba ayırabiliriz :

Grup I (No. 1)

1. Stater : Ö. Athena başı sağa; başında grifon ile süslü, sorguçlu korinth miğferi, saçlar üç bukle halinde tanzim edilmiş, diğer omuz üzerine düşen de gösterilmiştir. Küpe ve kolyeli.
A. Nike hitonlu, cepheden ayakta, baş sola d., saçlar tepede toplanmış; ileriye uzattığı sağ elinde çelenk, solunda Styliis; sol boşlukta nar, sağda : ΑΛΕΞΑΝΔ[ΡΟ]
a- Paris 393, ↑ 8, 50 g. Mionnet, Suppl. V. 255. Müller 1248.

Lev. I.

Grup II (No. 2, 3)

2. ” Ö. Yukarıdaki gibi; yalnız miğfer yılan ile süslü, saçlar dağmık dalgalar halinde.
A. Nike hitonlu cepheden sola yürümek üzere; ileriye uzattığı sağ elinde çelenk, solunda Styliis. Ayakları altında kaide. Sol boşlukta nar ve Ϝ , sağda : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ
a- Glasgow - 8,42 g. Hunter kat. I, s. 298, 31, Pl. XXI, 4.

Lev. I.

3. ” Ö. 2 ile aynı kalıptan.
A. 2 gibi, sol boşlukta nar ve Ϝ ; sağda : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ
a- Newyork, ANS ↗ 8, 62 g.

Lev. I.

Grup III. (No. 4)

4. Tetrarahmi : Ö. Herakles başı sağa, aslan postu içinde. Boncuk çelengi.

- A. Zeus, sakallı, vücudunun üstü çıplak, altı himation'lu, bir taht üzerinde sola d. oturmakta; sağ ayağı, solun arkasında geriye çekmiş, ayaklar ve taht bir yer çizgisi üzerinde. Saçlar rulo şeklinde toplanmış, fakat altından bazı bukleler omuzlara düşmüştür; sağ elinde kartal, solu ile asâya dayanmış; nar tahtın altında, sağda : ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ. Boncuk çelengi.
- a- Glasgow 16, 91 g. Hunter kat. I, 316, 191, Pl. XXIII 3.

Lev. I.

Grup IV (No. 5)

5. Stater : Ö. Athena başı sağa, üç sorguçlu korinth miğferi yılan ile süslü; saçlar her iki omuz üzerine dağınık dökülmüş, küpe ve gerdanlık.
- A. Nike hitonlu, cepheden ayakta, kaide üzerinde durmakta; dirsekten kıvrılmış sağ elinde çelenk, solunda Stylis; sol boşlukta nar ve ; sağda : ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ, solda : ΒΑΣΙΛΕΩΣ.
- a- Leningrad, Ermitage 393, ↑ 8, 42 g. Anadol 438.

Lev. I.

No. 1 in Athena başı Makedonia menşeli İskender staterlerinde olduğu gibi büyük ve sikke yüzünü tamamiyle doldurmuştur. Saçlar yine oradaki üslûpta tanzim edilmiştir. Yalnız ilk emisyonlarda olduğu gibi dört değil, daha sonrakilere benzer şekilde¹⁴ üç buklelidir. Küpe, boncuk ve miğferin kulağı açık bırakması ve kulak üzerine düşen spiral tarzındaki süsleri, yine Makedonia staterlerinden alınmıştır¹⁵. Fakat miğferi süsleyen grifon ile sorguç uçlarının iniş tarzı, Sidon staterlerinden kopye edilmiştir. Bu grifon Perslere ait olan ve

¹⁴ Lederer, Ein Goldstater Alexander des Grossen. ZfN 33/1922, s. 187/88.

¹⁵ Newell, The dated Alexander Coinage of Sidon and Ake. s. 7, 8, Pl. I. Seltman, Greek Coins, pl. XL, VIII 9.

Greksan'atında daima Pers tesirini izah eden aslan başlı grifondur; başında iki boynuz vardır ve İskender staterlerinde kanatları yukarıya d. kıvrılmış olarak tasvir edilmiştir. G. F. Hill'in tesbit ettiğine göre bu motiv ilk defa Sidon'da ve Newell'in M. ö. 331 senesine koyduğu tip C staterleri üzerinde yer almış sonra Ake (329) ve Tarsos'da (327) kopye edilmiştir. Aslan başlı grifon İskender staterlerinin yalnız bu bölgede basılmış olanları üzerinde yer almıştır. Batıda basılmış olanlar üzerindeki, greklerin kartal başlı grifonudur¹⁶.

Nikenin duruşu ve saçının toplanış tarzı, Styli's'in ufki kısmının uçlarının düz bitişi¹⁷ yine Sidon'un 331 - 327 arasında tarihlenen seri II staterlerinde olduğu gibidir¹⁸. Yalnız Side staterinde hem ön, hem de arka yüz tasvirleri Makedonia ve Sidon'unkilere nazaran çok daha sevimlidir. Yazı, Sidon'dan farklı olarak sağ tarafta ve kanat yuvarlağına uygun bir şekilde dizilmiştir ve bütünü sikke yüzüne çıkmamıştır. No. 2 ve 3 de yazı daha düz dizilmiştir; fakat ΑΛΕΞΑΝΑΡΟ şeklindedir, yani her iki kalıpta da son harf (Y) için yer olduğu halde yazılmamış, şu halde kasten böyle yapılmıştır. Aynı şeyi Myriandros'un M. ö. 329'a tarihlenen seri II tetradrahmleri ile¹⁹ bunu oradan kopye etmiş olan Kition'un yine aynı tarihli tetradrahmleri üzerinde bulmaktayız²⁰. Şu halde Newell'in Myriandros için mahallî bir özellik olarak izah ettiği bu tarz yazışı Side'nin, sıkı ticarî ilişkileri olduğu Myriandros veya Kition'dan almış olduğunu kabul edebiliriz. No. 1 üzerinde de yazının bu şekilde yazılmış olduğunu benimsediğimiz takdirde, bu sikkeyi ora sikkelerinden daha sonraki bir tarihe ve en erken M. ö. 328 senesine tarihlememiz gerekecektir. Buna göre İskender tarafından M. ö. 334/33 kışı zaptedilmiş olmasına rağmen Side, ancak 328'de kiralî bir darphane olmuştur.

No. 2, 3 daha geç bir stil göstermektedir. Ön yüzde saçlar dalgalı ve dağınık, grifon'un yerinde ilk İskender staterlerinde buldu-

¹⁶ G. F. Hill, Alexander the Great and the Persian Lion - Gryphon. JHS 43/1923, s. 158 v. d.

¹⁷ Makedonia'da basılmış İskender staterlerinde Styli's'in ufki parçasının uçları yukarıya doğru, Tarsos'unkilerde aşağı doğrudur: Newell, Tarsos under Alexander the Great. s. 24.

¹⁸ Newell, The dated Alexander Coinage of Sidon and Ake. pl. I, 15, 16.

¹⁹ Newell, Myriandros.... s. 38.

²⁰ Newell, Some Cypriote "Alexanders". NC IV Serie, vol. XV/1915, s.

ğumuz yılan²¹ yer almış ve sorguç uçları, onlardaki gibi kıvrılmıştır. Bundan başka bunlarda ilk defa bir monogramın yer aldığını görüyoruz. No. 2'de arka yüz kalıbı bir az oynadığı için monogramın şekli değişmişse de No. 3 ve hattâ No. 5'dekinin aynı memuru gösterdiği tabiidir. 2 ve 3'ün arka yüzlerinin, ön yüzle birlikte, aynı san'atkarın elinden çıktığı muhakkaktır. Bu iki stater'in daha geç bir üslup gösterdiklerini nazarı itibare aldığımız takdirde, No. 1'den sonraya ve M. ö. 327 senesine koymamız gereklidir.

No. 4, İskender'in yaşadığı devrede Side 'de basılmış tek tetradrahmidir. Önyüzde aslan yelesinin işleniş şekli, Kilikia üslubundadır²². Arka yüzde Zeus'un sağ ayağı, ilk defa İskenderiye tetradrahmilerinde ve sonra Sidon'da 325'den itibaren görmeye başladığımız şekilde²³ sol ayağın arkasında geriye çekilmiştir. İskender'in adı tam olarak yazılmış, ve burada No. 2, 3'de gördüğümüz ve No. 1'de tahmin ettiğimiz Myriandros tarzı terkedilmiştir. Nar sembolü, tahtın altında yer almıştır ki bu da sikkenin kalıbını kesen san'atkâra ait bir özellik olsa gerektir. Çünkü No. 5 ve sonrakilerde bu sembol yine eski yerine geçmiştir. Yukarıda değindiğimiz özelliklerinden dolayı tetradrahmiyi 326'nın sonuna veya 325'in başına tarihleyebiliriz.

Basarabya'da Anadolu mevkiinde bulunmuş bir defineye ait olan²⁴ No. 5 (Grup IV) de üslup daha başkadır. Büyük ve yuvarlak olan Athena başı sikke yüzünü tamamiyle doldurmuştur. Saçlar dağınık olmakla beraber diğer omuzda görünmesi, küpe ve gerdanlık No. 1'e benzer. Ayrıca burada sorguç ucu üçdür. Nike ufak ve dar, kanatları küçük, kaide üzerinde yine durmaktadır. Sağ kolunu evvelkilerden farklı olarak dirsekten yukarıya kıvrımış ve tuttuğu çelenkle burada yazılı olan kral kelimesini çelenklemektedir. Yazılar, Nike'nin sağ ve solunda yukarıdan aşağıya düz birer hat şeklinde dizilmiş ve ilk defa "ΒΑΣΙΛΕΩΣ" kelimesi yer almıştır. İskender sikkeleri üzerinde "Kıral" ünvanı muhtelif darphanelerde çeşitli tarihlerde kullanılmış ve ilk olarak Myriandros'da (329), onu takiben yine aynı sene içinde Arados ve Kition'da ve sonra sırasıyla Babil (325) Tarsos (324),

²¹ Grifon süs olarak Athena'nın miğferinde bir kere kullanılıncâ, ondan sonra yılan ile yan yana İskender'den sonraki devrede de kullanılmıştır: Hill, a. y. s. 159.

²² Newell, Tarsos... pl. I 6-14.

²³ Newell, Sidon and Ake. pl. II. 10.

²⁴ E. M. Pridik, Der Goldstaterfund von Anadol. Petersburg 1902 (Rusça).

Amphipolis (325) ve diğerlerinde kullanılmıştır²⁵. Alexandru kelimesi de tam olarak yazılmıştır. Bütün bu değişiklikleri nazarı itibare alarak No. 5'i 325'in ikinci yarısına veya M. ö. 325 - 323 arasına koymaktayız.

Pamphylia şehirlerinin hiç birinde İskender'den evvel altın sikke basılmamış, İskender'den sonra ise yalnız bir kere Aspendos'da Suriye kralı Antiochos III ün M. ö. 203'de Makedonia kralı Philipp V ile Mısır toprakları hakkında yaptığı gizli anlaşma münasebetiyle hâtura sikkesi olarak İskender tipleriyle iki stater ile bir yarım stater bastırılmıştır²⁶. Pamphylia veya civar memleketlerde altın madeni bulunduğu dair bir bilgimiz yoktur. Bunun için de Tarsos ve Suriye - Fenike darphanelerinde basılan İskender altınları, Şam'ın zaptı ile elde edilen Pers altınları eritilmek suretiyle basılmışlardır²⁷. Binaenaleyh Side'de İskender namına basılmış staterler için lüzumlu maden de, her halde bizzat İskender tarafından temin edilmiştir.

M. ö. 323 haziranında İskender aniden ölünce, aynı senenin Ağustos ayında toplanan askerî meclis İskender'in yerine üvey kardeşi Philipp III. Arrhidaios ile İskender'in Rhoxane'den doğan oğlu Alexander IV'ü birlikte kiral seçmişlerdir. Aynı tarihte İmparatorluk satraplıkları da generaller arasında yeniden taksim edilmiş ve Lykia - Pamphylia satraplığı, teşekkül ettiği tarihtenberi Antigonos Monofthalmos'un idaresinde bulunan Büyük Phrygia satraplığı ile birleştirilmiştir²⁸. M. ö. 317 senesi Eylül ayında Philipp III, İskender'in annesi Olympias tarafından öldürülünce, Alexander IV tek başına kiral olarak kalmıştır. Bunun için İskender İmparatorluğu dahilinde ve onun tipleriyle, fakat Philipp III adıyla basılmış bütün sikkelerin bu iki tarih arasında basılmış olması lâzımdır²⁹. İskender darphaneleri çeşitli satraplıkların hudutları içinde kalmasına rağmen, hepsi

²⁵ Newell, Myriandros... s. 41. krşl. Seltman, Greek Coins. s. 217 cetvel.

²⁶ H. Seyrig, Monnaies Hellenistiques. Extrait de la Rev. Numismatique, 6. Serie, Tome X/1963, s. 55/56.

²⁷ Bellinger, Essays... s. 55.

²⁸ Bazı yazarlara göre Lykia-Pamphylia daha 329/28'de Nearchos Baktria'ya gitmek üzere satraplığı terkedince Lykia - Pamphylia, Büyük Phrygia ile birleştirilmiştir : Bosch, Pamphylia tarihine dair tetkikler, s. 23.

²⁹ Fakat Philipp III adıyla hiç sikke basmayan darphanelerde vardır ve bunlar Avrupa'da Amphipolis; Küçük Asya'da Milet, Suriye'de Şam; Mısır'da ise İskenderiye'dir : Bellinger, Essays... s. 82.

hâlâ kiral namına, kiral tipleriyle ve bütün İmparatorluk için basıyorlardı. Bu durumun değişmesi, daha sonraki devirlere aittir.

Elimizde Side darphanesinde Philipp adıyla basılmış bir tetradrahmi ile 16 drahmi vardır. Bunlara çeşitli müzelerde ve özel koleksiyonlarda bulunan, fakat bizim mulajlarını elde etmek imkânını bulamadıklarımızı da ekliyecek olursak, Side darphanesinin Antigonos zamanında bir az daha fazla faaliyet gösterdiğini kabul edebiliriz. Bu sikkeleri de 4 grupta toplayabiliriz :

Philipp III. Arrhidaios 322 - 317

Grup V (No. 6-10)

6. Tetradrahmi : Ö. Herakles başı sağa, aslan postu içinde.
 A. Zeus, sakallı ve saçları uzun, vücudun üstü çıplak, altı himation'a sarılı sola d. taht üzerinde oturmakta; ayakları altında küçük İskemle; sağ elinde kartal, solu ile asâya dayanır. Sol boşlukta nar, sağda; ΦΙΛΙΠΠΟΥ. B. Ç.
 a- H. Seyrig, ↑ 16, 95 g. Lev. I.
7. Drahmi : Aynı, yalnız tahtın bacakları arasında boncuklarla gösterilmiş bant. ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Her iki yüzde B. Ç. Müller 101.
 a- Berlin, Löbbecke ↑ 3, 97 g. Lev. I.
8. " Ö. Ö 7 ile aynı kalıptan.
 A. Taht daha geniş, bacakları arasında birisi düz olmak üzere iki şerit. Yazı silik.
 a- İstanbul, Arkeoloji Müzesi, ↑ 4, 20 g (Haymana definesi). Lev. I.
9. " : Aynı; tahtın bacakları arasında tek şerit, yazı : ΦΙΛΙΠΠΟΥ
 a- Leningrad, Ermitage 6360, ↑ 4, 29 g. Lev. I.
10. " Aynı. Her iki tarafta B. Ç. ve ΦΙΛΙΠΠΟΥ
 a- Satışta Lev. I.

Grup VI (No. 11 - 14)

11. Drahmi Aynı tipler, yalnız taht altında Λ. Müller 102.
 a- La Haye 3091, 4, 25 g. Lev. I.
 b- Atina, JIA X/1907, s. 41, 350 (Sophikon definesi). Lev. I.
12. " Arkayüz 11 A ile aynı kalıptan.
 a- Londra, ↑ 4, 24 g. Lev. II.
13. " Ö. Ö 12 ile aynı kalıptan.
 A. Yazı silik.
 a- Atina, JIA X/ 1907, s. 41, 351 (Sophikon definesi). Lev. II.
14. " A. A 11 ile aynı kalıptan. Yazı : silik.
 a- İstanbul, Arkeoloji Müzesi 2170, ↖ 4, 08 g. Lev. II.

Grup VII (No. 15 - 17)

15. " Ö. Ö 14 e benzer.
 A. A 14'e benzer, fakat taht altında ΠΥ yazı : silik.
 a- Atina, 4, 12 g. Museum Notes X/1962, No. 209. Pl. IV (Korinth definesi). Lev. II.
16. " 15 gibi. Taht arkalıklı. yazı : ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ
 a- Leningrad, Ermitage 6366 ← 4, 06 g. Lev. II.
17. " A. 16 ile aynı kalıptan.
 a- Atina. Lev. II.

Grup VIII. (No. 18 - 21)

18. " Ö. 17 ye benzer B. Ç.
 A. Taht arkalıklı. Taht altında : [A]

- a- Berlin, Löbbecke ↗ 4, 02. Lev. II.
19. Drahmi Ö. 18 ile aynı kalıptan.
A. Tahtın bacakları bir az başka ve arkalıklı.
ΦΙΛΙΠΠΟΥ
a- Londra ↗ 4, 32 g. Lev. II.
20. " 19 gibi.
a- Atina, JIA X/1907, s. 43, 754, Pl. I 6
(Sophikon definesi). Lev. II.
21. " Ö. ve A 20 ye benzer, fakat arkalık ve bacaklar arasındaki bant yok.
a- İstanbul, Arkeoloji Müzesi 2584, ↑ 4, 23 g.
(Saray coll). Lev. II.

Grup V' i bir tetradrahmi ile 4 drahmi meydana getirmektedir. İşçilik bilhassa tetradrahmiye çok güzeldir. Ön ve arkayüzün İskenderiye üslûbunda işlenmesine rağmen, her iki tarafın bazı özellikleri (Heraklesin kulağı etrafındaki yarım daireler, tahtın işlenişi, Zeus'un ayakları altındaki iskemle ve tanrının taht üzerine konmuş bir yastık üzerine oturtulmuş olması), Sidon'un M. ö. 323 senesine tarihlenen bir tetradrahmi ile aynıdır³⁰. Yalnız bizimkinde Zeus'un vücudu ve bacakları daha uzundur. Drahmilerin bilhassa arka yüzleri tetradrahmiye benzer ve aynı elden çıkmış hissini verir. Bu Grubun özelliği üzerinde her hangi bir memuru işaret edecek bir monogramın yer almadığıdır. Bu Grubu serinin başına koymamızın sebebi ise, tetradrahmi ile Sidon tetradrahimleri arasındaki büyük benzerliktir.

Batı Anadolu İskender darphanelerinde Philipp III adına sikke, ilk 322 tarihinden itibaren³¹, Suriye - Fenike - Kıbrıs darphanelerinde 320 senesinde başlamıştır³². Side de basılmış İskender sikkelerinin daha ziyade doğu Akdeniz darphanelerinin tesiri altında kaldığını düşü-

³⁰ Newell, Sidon and Ake, pl. II 23.

³¹ Thompson - Bellinger, Batnae Hoard. Yale Classical Studies, vol XIV/1955, s. 14 v. d.

³² Newell, Sidon and Ake. s. 32, III 8 (Sidon); Myriandros... s. 42 (Myriandros ve Sidon) : Some Cyptiote "Alexanders. NC IV serie, vol. XX/1915 s. 314 (Salamis ve Arados).

nerek biz de seriyi 320 de başlatabilirdik. Fakat M. ö. 323-320 arasına koyacak elimizde başka sikke bulunmadığı için, şimdilik seriyi 322'den başlatmayı uygun buluyoruz.

Grup VI'da ilk drahminin (No. 11) önyüzü, Grup V'in son sikkesinin (No. 10) ön yüz kalıbından basılmış ve böylece bu Grubun V'i takip ettiği kat'leşmiştir. Arkayüzlerde Zeus'un tetradrahmiddeki gibi bir tahtta oturmasına ve ayakları altında bir iskemle bulunmasına rağmen, Zeus daha ufak ve basıktır. Memuru gösteren işaret, taht altındadır.

Bunu takip eden Grup VII'deki drahmilerin ilki (No. 16), ön ve arkayüz stili bakımından Grup VI dakilere benzediği için, ondan sonraya konmuştur. Fakat ikinci ve üçüncü drahmide ön ve arka yüzün üslubu değişmiştir ve bunun için kalıplar başka bir san'atkârın elinden çıkmıştır. Bu iki drahmide Zeus'un ayakları altında artık iskemle yoktur, koltuklar da arkalıktır.

Grup VIII içine koyduğumuz dört drahmi, 3 önyüz kalıbı ile 4 arkayüz kalıbından basılmıştır. İlk drahminin (No. 18) arkayüz kalıbı, Grup VII'nin son iki drahmisinin (No. 16, 17) tam benzeridir ve bu da muhakkak onları yapan san'atkârın elinden çıkmıştır. Fakat bu ilk drahminin önyüz kalıbı ile diğer üçünün ön ve arka yüz kalıpları başka bir kalıpcının işidir. Çünkü bunlarda tahtın işlenişi başkadır.

Philipp'in ölüm tarihi olan M. ö. 317 senesi darpları ile Side'de bu yüz yıl içinde basılmış olan Attika sistemindeki gümüş darplar da son bulmuştur. Şehrin 5. yüz yıl başından itibaren basmakta olduğu Pers sistemindeki gümüş staterler, İskender'in şehri zaptedişiyle son bulmuş, küçük gümüşler ise bir müddet daha İskender sikkelerine paralel olarak devam etmiştir. Bu tarihten sonra Side'de No. 22 dışında, şehrin kendi tetradrahmilerinin basılmaya başlayacağı M. ö. 3. yüzyılın sonuna kadar, yalnız bakır sikke basılmıştır.

22. Tetradrahmi : Ö. Herakles başı sağa, aslan postu içinde.
B. Ç.

A. Zeus, vücudunun üstü çıplak, altı himation'a sarılı, sola d. taht üzerinde oturmakta; sağ elinde kartal, solu ile asâya dayanmış, sol boşlukta nar, üst kısmında şimdi silinmiş olan iki harf izi, sağda : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Zemin çizgisi altında ΑΦ.

- a- Newyork, ANS, 17, 03 g. Seyrig, Extrait de la Revue Numismatique. 6. serie - Tome V - 1963, s. 57, pl. VI 6.

Lev. II.

Amerika Numismatik cemiyeti koleksiyonları içinde bulunan bu tetradrahmi tek bir sikkedir ve ilk defa H. Seyrig tarafından neşredilmiştir. Sikke, İskender'in ölümünden sonra onun tipleriyle İmparatorluğun hemen her tarafında basılmış³³ "Posthumus İskender'ler" grubuna dahildir. Seyrig yukarıda söz konusu ettiğimiz makalesinde bu sikkenin de Pamphylia'da basılmış ve üzerinde 1'den 33'e kadar tarih bulunan Phaselis, Perge, Sillyon ve Aspendos'un İskender tipli tetradrahimleri ile aynı zamana ait olduğunu söylemiştir³⁴. Yazar bu sikkeleri M. ö. 221 - 188 yılları arasına tarihlemiştir³⁵, sikkelerin üzerindeki rakkamların ait oldukları Pamphylia Aera'sının, M. ö. 242 denberi Pamphylia'yı kendi hâkimiyeti altında tutan Ptolemaios III'ün 222'de ölmesini müteakip başladığını ileri sürmüştür. Yani bu dört şehir, bölgenin Mısır hakimiyetinden çıkmasını kendileri için önemli bir olay olarak nitelemişler ve bu olay münasebetiyle yeni bir Aera (takvim) kabul etmişlerdir. Bu tarihten sonra Pamphylia, Selefkoslar idaresi altına girmiş, fakat bu dört şehir tarihli tetradrahmelerini basmakta devam etmişlerdir. Bu sikkeler üzerindeki tarihlerden anladığımız gibi, 33 sene basıldıkları için, sikkeler 188 tarihine yani, Apameia sulh muhahedesine kadar basılmakta devam etmişlerdir.

Bu tarihlerde de Pamphlia'nın büyük bir liman şehri olan Side, Pamphlia'nın batı parçasında ceryan eden bu olayların tesirinde kalmamış ve tarihli İskender tetradrahmisi basmamıştır. Fakat elimizdeki tetradrahmi, üslûp ve işçilik bakımından diğer şehirlerin tetradrahmelerine benzediği için, bunun da aynı tarihlerde basılmış olması gerekmektedir. Belki de Batı Pamphylia şehirleri, Ptolemaios'ların idaresinden çıkma olayını bu tarihli tetradrahmeleri basarak kutlarken, Side'de aynı şey'i yapmış ve bu olayı hatırlatmak maksadıyla M. ö. 221 senesinde bir hâtıra sikkesi olarak No. 22'yi bastırmıştır.

³³ Krşl. Head, *Historia Numorum*, Londra 1911, s. 228; Seyrig, *Centennial vol. of the ANS*, New York, s. 603 v. d.

³⁴ Seyrig, *Extrait de la Rev. Numis.* 6. serie, Tome V, 1963, s. 57.

³⁵ Seyrig, a. y. s. 40/41.

Bu güne kadar bu sikkeden yalnız bir tane gelmiş olması, onun bu karakterini doğrulamaktadır³⁶.

Sikke üzerindeki AΦ harfleri, bir memur adının ilk harfleridir. Aynı memur adlarını şehrin, Seyrige göre, M. ö. 205'den itibaren basmaya başladığı autonom tetradrahmileri üzerinde de bulmaktayız. Bu memurlar Side'nin Eponym'leri idiler. Şu halde burada seneler bir Aera'ya göre değil, memur isimlerine göre sayılıyordu.

Son olarak Side'de, Küçük Asya'daki diğer darphaneler gibi, çok az tetradrahmi, daha ziyade stater ve drahmi basıldığını söyleyebiliriz. Darplar, Suriye - Fenike darphanelerinde olduğu gibi, çoğu sabit, küçük bir kısmı da sabit olmayan kalıplarla basılmıştır.

³⁶ Perge'nin 2. serie autonom tetradrahmileri de hâtıra sikkesi olarak yine bu sene içinde basılmıştır. Seyrig, a. y. s. 45, 47.

³⁷ Krşl. Seyrig, a. y. s. 57.